

Markku Lehtimäki

Kirjallisuudentutkija valintatalossa

Martha C. Nussbaum: *Taloukasvua tärkeämpää. Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä.* Suom. Timo Soukola. Helsinki: Gaudeamus / Helsinki University Press, 2011. 191 s.

Johtavan amerikkalaisen moraalifilosofin Martha C. Nussbaumin mielestä maailman kaunein sana on *valintatalo*. Vaikka Nussbaum on innokas Suomen kävijä ja yksi Suomen Akatemian harvoista ulkomaaisista akateemikoista, hän ei kuitenkaan väittä-mänsä mukaan osaa suomea. Sen sijaan häntä puhuttelee suomen kielen musikaali-suus, jolloin sanojen merkitykset ovat toissijaisia. Suomalainen kirjallisuudentutkija voisi kertoa Chicagon yliopiston etiikan professorille, että valintatalo ei semanttiselta merkitykseltään vastaa äänneasun laulullisuutta ja että *kirja* on paljon kauniimpi asia (joskin ehkä rumempi sana).

Valintatalon kauneus ei äkkiseltään tunnu vastaavan kirjallisuudentutkijanakin tunnetun Nussbaumin omaa kauneudentajua. Uudessa, suomennetussa teoksessaan *Taloukasvua tärkeämpää (Not for Profit, 2010)* filosofi haluaa pamfletinomaisella otteella puolustaa taideaineiden merkitystä ja kyseenalaistaa ne markkinatalouden voimat, jotka ovat tehneet yliopistoista teknis- ja talouspainotteisia, tulostavasti yksiköitä. Esimerkiksi suomalaisten yliopistojen ”avoimuuden” vertailussa testikysymyksiä oli kaksi: mikä on rehtorin palkka ja mistä koostuu yliopiston sijoitussalkku? (*Helsingin Sanomat* 16.4.2012). Eikä kyse ole vain yliopistoista. Lainaan otteita Nokian kasvatusta ja opetuskeskuksen vs. johtajan Matti Helinin yleisönosastokirjoituksesta (*Aamulehti* 12.4.2012):

Tampereen kaupunkiseudun päiväkodit ja alakoulut ovat jäämässä jälkeen tietotekniikan kehityksestä. Kuntien tulisi ensi tilassa varata budjetteihinsa määrärahat oppilaiden taulutietokoneille. [-] Turussa Itäharjun ja Suotorpan päiväkotien lapset saivat Android-pohjaiset taulutietokoneet käyttöönsä helmikuun puolivälissä. [-] Turkin valtio julkaisi maaliskuussa tarjouskilpailun 15 miljoonan taulutietokoneen hankkimisesta. [-] Jos haluamme Suomen olevan jatkossakin korkean osaamisen maa, digisukupolvelle on annettava opetusta sen omilla keinoilla.

Taulutietokoneet on siis mitä pikimmiten saatava päiväkotien lapsille, jotta nämä tulevaisuuden toivot eivät heti kättelyssä putoa pois digitaalisen vallankumouksen kyydistä! Entä leikki sekä sen myötä kasvava yhteisöllisyyden tunne ja vuorovaikutus, joka voi parhaimmillaan johtaa myös muiden huomioonottamiseen, ei pelkästään omaan napaan tuijottamiseen ja omien tietoteknisten kykyjen kehittämiseen? Nussbaum kirjoittaa, että ”humanistiset aineet ja taideaineet ovat nopeasti menettämässä asemansa paitsi opetuksessa myös koululaisten ja heidän vanhempiensa ajatuksissa ja sydämissä” (16).

Taidekasvatuksen tarve

Nussbaum valitsee tarkastelunsa kohteeksi kaksi parhaiten tuntemaansa koulutusjärjestelmää, amerikkalaisen ja intialaisen. Hänen puheensa ei olekaan pehmeää liberaalihanuismia, joka voisi helposti kääntyä itseään vastaan ja antaa oivalliset aseet talousajattelun ja luonnontieteiden kovaksikeitetyille puolestapuhujille. Nussbaum on selkeästi perehtynyt niin amerikkalaiseen kuin intialaiseen kasvatusajatteluun, minkä lisäksi hän tuntee talouden, politiikan, sosiaalishistorian ja lainkäytön kiemurat. Hän antaa konkreettisia, omakohtaisia esimerkkejä niin Chicagon yliopiston perinteisten ja arvovaltaisten laitosten muuttumisesta tulostavuuksiksi yksiköiksi kuin Intian maaseudun lukutaidottomien naisten väheksytyissä kouluissa harjoitetuista taideaineista, musiikista ja tanssista, jotka avartavat maailmankuvaa. Nussbaum ei myöskään ole hämääntä filosofiseen jargoniin kietoutuva jälkistrukturalisti – kuten hänen ”parodian professoriksi” kutsumansa Judith Butler – vaan kirkkaasti ajatteleva ja kirjoittava pragmatikko, joka jatkuvasti etsii yhteyksiä teoreettisen ajattelun ja käytännön toiminnan välille. Kun Nussbaum kaiken lisäksi on huomattavaa julkisuutta ja arvostusta nauttiva, usein mediassa esiintyvä monen alan asiantuntija, häntä voi pitää vahvana vastavoimana varsinkin Yhdysvaltain taloudellis-, teknis- ja tieteellispainotteiselle yliopistoideologialle.

Nussbaum on yhteiskunnallinen osallistuja, joka rohkenee vetää amerikkalaisten taiteilijoiden suosikin presidentti Obaman vastuuseen vaalilupauksensa pettämisestä: nämä lupaukset, koskien humanistisen yleissivistyksen aseman parantamista, kun ovat jääneet taloudellisen kasvukehityksen varjoon. Nussbaum esittääkin, että ”päättäjien mielestä nämä [humanistiset ja taideaineet] ovat vain turhia rönsyjä, sillä nykyisin kansakuntien pitää luopua kaikesta hyödyttömästä menestyäkseen maailmanlaajuisilla markkinoilla” (16). Nussbaumin anekdootit kirjan alkupuolella ovat paljonpuhuvia. Niissä hän kertoo omista kokemuksistaan amerikkalaisten yliopistojen kutsumana puhujana, jolle selvää, että yliopistojen johtoa kiinnostaa ennen kaikkea luonnontieteellisen koulutuksen edistäminen sekä tekniikan uusimmat saavutukset ja niiden osuus ”yritysten voittojen kasvattamisessa” (19). Niinpä Nussbaumkin kaltainen maailmantähtikin sijoitetaan puhumaan pienempään, humanisteille varattuun symposiumiin, josta ei ole haittaa yritysmaailmalle.

Kansainväliset mittasuhteet saaneen koulutus uudistuksen yleinen linja onkin karkeasti ottaen seuraavanlainen: humanistiset aineet, mukaan lukien taideaineet ja filosofia, saavat vähemmän resursseja kuin taloustieteet, tekniset tieteet ja luonnontieteet, sillä ne eivät ole yhtä kilpailukykyisiä. Ja vaikka yritysten ja yksityisten lahjoittajien rahat eivät olisikaan korvamerkittyjä, liittyy niihin usein lahjoittajan vähintäänkin implikoitu toive siitä, että rahat suunnattaisiin ”hyödyllisille” aloille. Tuskin siis kirjallisuustieteelle. Yksi kirjan oireellisimmista tapauksista tulee Britanniasta: ”Opettajakunnan antaman opetuksen ja harjoittaman tutkimuksen tehokkuutta arvioidaan yksioikoisin menetel-

min: pisteitä annetaan esimerkiksi julkaisujen yhteisen sivumäärän ja powerpointin käytön perusteella” (174). Toisin sanoen: määrä muuttuu laaduksi, tekniikka sisällöksi. Näinhän ei tapahdu Suomessa, eihän?

Kuten Nussbaumkin toteaa, tavoitteena on, että yritysten yliopistoihin sijoittamat rahavarat tuottaisivat nopeasti ja tehokkaasti mahdollisimman mittavan taloudellisen hyödyn. Mihin tässä humanistisia aineita enää tarvitaan? Mihin tosiaan? Nussbaumin mukaan on paitsi virheellistä myös vahingollista ajatella, että valtio olisi sitä kypsempi ja kehittyneempi mitä suurempi bruttokansantuote sillä on. Jos talouskasvu nähdään ainoaksi yhteiskunnallisen laadun mittariksi, nyky-Kiina pärjää näillä markkinoilla oikein hyvin. Kun asiaa katsotaan toiselta kantilta, saatetaan huomata, että Kiinan viimeaikainen talouskasvu on samalla merkki demokraattisen kehityksen vähäisyydestä: demokratian kannalta on keskeistä, että kansalaiset voivat äänestämisen, sananvapauden ja muiden yhteiskunnallisten aktiviteettien avulla myös kritisoida auktoriteetteja ja kyseenalaistaa valtaapitävien päätöksiä. Yksi Nussbaumin konkreettisista – ja kylmävivistä – esimerkeistä koskee Gujaratin osavaltiota Intiassa. Tämä on tieteellis-teknisen eliittikoulutuksen työssija, joka vetää puoleensa ulkomaisia sijoittajia. Tässä informaatio-talouden onnelassa maaseudun köyhät on siirretty syrjään. Osavaltion koulujen historian oppikirjoissa Hitler esitetään sankarina. Tässä vaiheessa lukija ei enää tiedä, lukeeko tietokirjaa vai tieteiskirjallisuutta.

Tähän liittyy Nussbaumin kirjan alaotsikko: *Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä*. Hänen mukaansa juuri humanistiset tieteet ja taideaineet pitävät demokratian hengissä, sillä ne opettavat myötätuntoa ja mielikuvitusta, toisen ihmisen asemaan asettumista, kriittistä ja laaja-alaista kulttuuris-yhteiskunnallista ajattelua sekä sen kaltaista teoria- ja lähdekriittistä luovuutta, joka on olennainen osa myös teknistä ja luonnon-tieteellistä tutkimusta. Nussbaum kirjoittaa johtopäätöksissään:

Jos humanististen tieteiden ja taiteiden tärkeyttä ei tunnusteta, ne kuihtuvat kokonaan pois. Niistä näet ei koidu aineellista hyötyä. Ne antavat kuitenkin jotakin paljon arvokkaampaa: ne tekevät maailmasta paikan, jossa on hyvä elää. Humanististen tieteiden ja taiteiden avulla ihmiset oppivat näkemään toisensa täysiarvoisina olentoina, joilla on omat ajatuksensa ja tunteensa sekä oikeus nauttia kunnioitusta ja myötätuntoa. (167.)

Länsimainen sivistys ei ole teknokraattien ja byrokraattien vaan luovien sielujen rakentamaa. Näihin luoviin sieluihin kuuluvat yhtä lailla filosofit, kirjailijat, säveltäjät, kansantaloustieteilijät kuin psykoanalyttikotkin. ”Sielu” on Nussbaumille tärkeä käsite, jonka uskonnollisia ulottuvuuksia hän ei tyrkytä mutta ei myöskään kiellä. Ennen kaikkea se kuitenkin liittyy hänen käsitteistöössään ”ajattelun ja mielikuvituksen kykyihin, jotka tekevät ihmisistä ihmisiä” (20). Tämän idean mukaisesti ihmisyyks katoaa, jos sielu katoaa. Yhdessä kirjansa tärkeimmistä kohdista Nussbaum kirjoittaakin: ”Enää ei muisteta, että sielun ulkopuolelle lähtevä ajatus yhdistää ihmisen maailmaan syvästi-

sesti ja monimuotoisesti. Unohdetaan, että toinen ihminen täytyy kohdata sieluna eikä pelkkänä hyödyllisenä välineenä tai omien suunnitelmien esteenä.” (20.)

Sokraattinen dialogi

Mitä Nussbaum sitten suosittaa? Hänen omat kasvatustilafilosofiset lähtökohtansa ovat sokraattisessa pedagogiikassa, joka palautuu nimenomaan Platonin dialogeihin ja niissä esitettyyn oppimiseen kysymisen, keskustelun ja argumentoinnin kautta. Hyvä opettaja ei anna opiskelijalle valmiiksi pureskeltuja vastauksia eikä erehtymättömäksi väitettyä tietoa ulkoa opeteltavaksi, vaan haasteellisia, avoimia ja käytännönläheisiä kysymyksiä, joiden yhdessä selvittäminen voi johtaa uusiin oivalluksiin. Tähän sokraattiseen linjaan Nussbaum kytkee myöhempien aikojen kasvatustilafilosofijoita valistuksesta lähtien: Jean-Jacques Rousseau, jonka romaanin asuun puettu kasvatustilafilosofinen esitys *Émile* (1762) on monella tapaa perustava kuvaus lapsen itsenäisestä ajattelusta; saksalaisen Friedrich Fröbelin, sveitsiläisen Johann Pestalozzin ja italialaisen Maria Montessorin; amerikkalaiset Bronson Alcottin (*Pikku naisten* tekijän isän) ja John Deweyn, jonka käytännönläheinen kasvatustilafilosofia on amerikkalaisen yliopistoihanteen ydintä; sekä ennen kaikkea oman sankarinsa, italialaisen kirjallisuuden nobelistin Rabindranath Tagoren, jonka koulutuspedagogia perustuu monipuoliselle taiteen hyödyntämiselle osana opetusta sekä ajatukselle myötätunnosta kaiken tasavertaisen sosiaalisen toiminnan perustana.

Nussbaumin ihanne ”maailmankansalaisuudesta” perustuukin tälle pitkälle valistuksen projektille. Uusimmassa kirjassaan *Creating Capabilities* (2011) hän kannustaa meitä maailmankansalaisuuteen, jonka perustana on sekä ihmisyyksilön vapauden ja luovuuden, ympäristön kestävä kehitys että valtion demokraattisen talouspolitiikan yhteispeli. Taustalla tässä on aristoteelinen ”hyvän elämän” etiikka ja retoriikka, josta kolmannen maailman maihin kurottava Nussbaum tosin tekee universaalimman kuin Ateenan kaupunkivaltion puitteissa puhunut ja hyvän elämän mahdollisuuksia vain ”oikeille” kansalaisille suonut Aristoteles itse.

Nykyinen maailma on monikansallinen ja monikulttuurinen, mutta sen ymmärtäminen vaatii ensiksi oman elämistodellisuuden hahmottamista. Palatakseni omaan esimerkkiini päiväkotien digitalisoitumisesta: kuten Nussbaumkin osoittaa, muun muassa lastenpsykiatri Donald Winnicottin oivallusten pohjalta, lapset ovat alkuaan omassa täyteyden ja tyranniuden tilassaan olevia olentoja, joille *leikki* on tärkeä yhteisöllinen tapa käyttää mielikuvitustaan, ymmärtää oma paikkansa maailmansa ja huomata myös toisten ihmisten läsnäolo sekä toisenlaiset tunteet ja näkökulmat maailmaan. Myös elotomat esineet – Fröbelin palikat – ovat olennainen osa yhteisölliseksi ihmiseksi kasvua: lapsi kehittää mielikuvitustaan ja myötätuntoaan keksimällä tarinoita ja sijoittamalla ajatuksia ja tunteita leluihin ja tavaroihin, sittemmin myös toisiin ihmisiin, jotka hän

osaa huomioida nimenomaan toisina ihmisinä. Näin ollen leikki parhaassa tapauksessa kehittää lasta pois yksilökeskeisestä oman hyödyn tavoittelusta kohti empaattista yhteisöllisyyttä. Ei ole pois suljettua, että tietokoneiden ääressä opettelu kehittää monella tapaa lapsen valmiuksia pienestä pitäen; mutta visio, jonka mukaan lapset täytyy päiväkodissa istuttaa näyttöpäätteiden ääreen, jotta heistä tulisi teknis-taloudellisen tietoyhteiskunnan uskollisia palvelijoita, on pelottavalla tavalla osa laajempaa kulttuurista ajattelutapaa. Siksi se ei ole pelkkä dystopia. Pelkona on myös, että pikkulapsista tulee yksilökeskeisiä suorittajia ennen kuin he ovat leikin ja yhteisöllisyyden kautta oppineet ylipäänsä hahmottamaan omaa minuuttaan suhteessa ympäröivään maailmaan ja muihin ihmisiin. Nussbaumin mukaan: ”Aikaa myöten kansakunnat koostuvat teknisen koulutuksen saaneista ihmisistä, hyödyllisistä aineellisen vaurauden tuottajista, joilla ei ole mielikuvitusta eikä kykyä arvostella vallanpitäjiä. Ajaudutaan sielun itsemurhaan, josta Tagore varoitti. Mikä voisi olla sen pelottavampaa?” (166.) Tästäkin syystä tarvitaan leikkiä, satuja, taidetta ja mielikuvitusta –päiväkoteihin, kouluihin, yliopistoihin ja jopa yrityksiin. Nussbaum kirjoittaa:

Leikin kehittyessä lapsen ihmettelykyky paranee. Jo yksinkertaiset lastenlorut kannustavat lasta asettumaan eläimen, toisen lapsen tai vaikka elottoman esineen asemaan. Otetaan esimerkiksi loru, jonka aloittaa säepari ”Kävin kerran taivahassa. Mitä siellä tekemässä?” Se seuraa ihmettelyn perusmallia, koska siinä oletetaan itsestä erillinen maailma ja oletetaan sille sisältö. (119.)

Nussbaum on ollut muiden intressiensä ohessa kyvykäs klassisen romaanihistorian analysoija ja retorisen kertomusteorian filosofinen sielunkumppani. Kertomusten tutkija herää aika ajoin eloon tässä pamflettikirjassakin puhuessaan *kertovasta mielikuvituksesta*: ”Tarkoitan sillä kykyä ajatella, miltä asiat näyttävät toisen ihmisen näkökulmasta, kykyä ymmärtää toisen ihmisen tarinaa sekä sen päähenkilön tunteita, toiveita ja haluja” (115–116). Nussbaum esittää lyhyen esimerkkianalyysin Ralph Ellisonin romaanista *Näkymätön mies* (1952), joka hänen mukaansa käsittelee valkoisten lukijoiden ”sisäistä katsetta” ja siihen liittyvää mielikuvituksen puutetta. Romaani itsessään on tällöin taiteellinen sommitelma siitä, että ”mielikuvituksen avulla ihmiset voivat kehittyä näkemään täyden ihmisyyden kaikissa lähimmäisissä” (127).

Nussbaum tunnetaan kirjallisuustieteen alueella poleemisesta väittämästään, jonka mukaan taiteen kaunis muoto ja moraalinen hyvyys kuuluvat yhteen, niin että etiikka aina myös sisältyy estetiikkaan. Poleemisuuden taustalla on kuitenkin vankka aristeelinen traditio, joka kehystää Nussbaumin kirjallisuudentutkimuksen alaan kuuluvia teoksia *The Fragility of Goodness* (1985), *Love’s Knowledge* (1990) ja *Poetic Justice* (1996). Toisaalta kirjallisuudentutkija voi kysyä, onko Nussbaumin ”hyvyyteen” ja ”kauneuteen” tähtäävä kertomuksen etiikka turhankin moralisoivaa, jopa sensuroivaa. Hän toteaa, että monet taideteokset ”ilmentävät valikoivaa myötätuntoa” (129), kun taas

osa kirjallisuudesta, kuvataiteista ja musiikista on hyvinkin ”epädemokraattista” ja sikäli vahingollista lasten ja nuorten mielikuvitukselle (129–130). Tässä ei ole kuitenkaan kyse klassisen kaunokirjallisuuden puolustuksesta ja muiden medioiden väheksynnästä; Nussbaum esimerkiksi ylistää Hayao Miyazakin ”hurjia ja loisteliaita” animaatio-elokuvia, joissa hyvä ja paha esiintyvät monitasoisina ja -vivahteisina (52).

Vaikka olen valmis allekirjoittamaan suurimman osan Nussbaumin kasvatusta- ja koulutuspoliittisista suosituksista, niistä kuultaa silti läpi elitistisestä taustasta lähtöisin olevan amerikkalaisen liberaalidemokraatin optimistinen puhe. On totta, että amerikkalainen yliopistokoulutus on laaja-alaista ja yleissivistävää: deweylaisen ihanteen mukaisesti kaikkien alojen opiskelijat suorittavat filosofiset, humanistiset ja luonnontieteelliset opinnot, joiden jälkeen suuntaudutaan valittuihin pääaineisiin. Amerikkalaisilla yliopisto-opiskelijoilla on kokemukseni mukaan hallussaan ihailtava argumentaatiotaito, johon verrattuna vaikkapa tamperelainen tuppisuus tyrmistyttää. Toisaalta amerikkalaisten opiskelijoiden tietämys omaa osavaltiota laajemmasta elämänpiiristä ja kulttuurista on kerrassaan kapea, eikä tämä ole klisee, vaikka Nussbaum väittää asiassa tapahtuneen kehitystä.

Nussbaumin suosituksiin kuuluu muun muassa se, että on luovuttava massaluennoista ja satsattava lisää opettajan ja opiskelijan väliseen vuorovaikutukseen (”sokraattiseen dialogiin”), joka toteutuu pienryhmissä ja seminaareissa: ”Suosittelemani opetus pitää antaa pienryhmissä, joissa opiskelijat voivat keskustella opettajan kanssa ja keskenään. Opiskelijoita tulee vaatia laatimaan lukuisia esseitä, joista heille pitää antaa runsaasti palautetta.” (147–148.) Totta kyllä, mutta suomalaisen yliopistomaailman arjessa raatavalle tutkija-opettajalle tämä on välillä silkkaa idealismia. Toisinaan rahkeet eivät yksinkertaisesti riitä: samalla kun opetusresursseja vähennetään, opiskelijamäärä opettajaa kohti kasvaa, ja laadukkaan pienryhmä- ja seminaariopetuksen sijaan on pakko tarjota massaluentoja, jotta opintopisteitä kertyy ja *output* vastaa edes jossakin määrin *inputia*. Ja samalla kun opettajaa tai tutkijaa vaaditaan jatkuvasti raporttoimaan tuotoksistaan yhä uusilla tietoteknisillä lomakesysteemeillä, juuri nämä uudet systeemit ja niiden opettelu vie kaiken sen ajan, minkä voisi käyttää tutkimuksen tekoon – tutkimuksen, josta jatkuvasti tulisi raportoida. Catch-22.

Mitä voimme oppia Martha Nussbaumin puheenvuorosta teoksessa *Taloukasvua tärkeämpää?* Kuten kirjoittaja itsekin tietää, humanistiset, filosofiset, taiteentutkimukselliset ja kasvatustieteelliset äänenpainot akatemian sisällä eivät enää riitä. On herätettävä päättäjien myötätunto. Sellainen heillä on, jos he ovat saaneet humanistista sivistystä ja taidekasvatusta. Vai onko tämäkin vain silkkaa idealismia?